

andere culturen en in welke legitimatie – ethisch, filosofisch en juridisch – deze grenzen hun oorsprong vinden.

Een tweede bemerking betreft de afwezigheid van een duidelijke geografische omschrijving. Impliciet mag worden aangenomen dat het debat over recht en verdraagzaamheid dat in het boek wordt gevoerd vooral betrekking heeft op de Belgische context. Meerdere bijdragen echter bezitten een conceptuele en theoretische relevantie die de landsgrenzen ver te buiten gaat. In dat geval vallen anderzijds de schaarse verwijzingen naar buitenlandse ervaringen op. Nochtans zijn de vragen die in de bundel aan de orde zijn niet typisch Belgisch, en worden ook andere Europese landen, met name onze buurlanden, met gelijkaardige situaties en discussies geconfronteerd. Het ware nuttig geweest hun ervaringen en inzichten met de Belgische te kunnen vergelijken.

Ten slotte zijn meerdere bijdragen sterk doordrongen van een filosofische methodologie die logische denkschema's poogt op te bouwen op basis van theoretische analyses. Sommige van die analyses dreigen echter, bij gebrek aan sociologische toetsing, in een maatschappelijk vacuüm terecht te komen. Zo interpreteert de bundel multiculturaliteit vooral als de pluriformiteit tussen groepen, en zeer weinig als een pluriformiteit binnen groepen. Nochtans is de allochtone bevolking gestructureerd volgens dezelfde variabelen als de autochtone, zoals sociale klasse, etnische afkomst, geslacht en leeftijd. Bovendien is deze bevolking evenzeer onderhevig aan inter- en intrageneratiemobiliteit. Aangezien deze factoren een duidelijke invloed kunnen hebben op de culturele en religieuze beleving van de betrokken deelgroep, bepalen ze ook mede de verhouding tussen recht en verdraagzaamheid. Deze relatie ook sociologisch verder te onderzoeken kan wellicht het onderwerp vormen van een tweede bundel.

Stephan PARMENTIER

Rik Pinxten, *Culturen sterven langzaam. Over interculturele communicatie*, Antwerpen-Baarn, Hadewych, 1994, 144 p.

In de zomer van 1993 publiceerde de Amerikaanse politicoloog Samuel HUNTINGTON een ophefmakend artikel in *Foreign Affairs* onder de titel 'The clash of civilizations?'. Het lokte een storm van reacties los, omdat de auteur een frontale aanval lanceerde tegen de – onder andere door Francis FUKUYAMA met verve verdedigde – 'modernistische' stelling dat de wereld, na de val van de Berlijnse muur, naar één wereld tendeerde met één dominerend politiek-economisch ideaal: dat van de vrije markt en van de vertegenwoordigende democratie. Volgens HUNTINGTON tenderen de maatschappelijke ontwikkelingen op wereldvlak veeleer in de richting van een herwaardering van de culturele factor en worden de basistegenstellingen steeds minder door staat en economie en steeds meer door religie en cultuur bepaald. Hij voorspelt dan ook dat toekomstige conflicten gevormd zullen worden omheen de scheidslijnen en interacties tussen de westerse, de Confuciaanse, de Japanse, de Islamitische, de Hindoeïstische, de Slavisch-Orthodoxe, de Latijnse en de Afrikaanse beschavingen en tussen gebeurlijke allianties van die beschavingen.

Een vergelijkbaar uitgangspunt treffen we aan in het recente boek van de Gentse antropoloog Rik PINXTEN. Ook hij betoogt dat onze wereld evolueert naar 'een

geheel van culturele sferen of blokken, die zich ten opzichte van elkaar relatief onafhankelijk zullen opstellen' en weliswaar 'een mozaïek van regio's, culturen en volkeren' kunnen omsluiten, maar niettemin 'voldoende eenheid hebben om zich van een andere cultuursfeer te onderscheiden' (p. 14). PINXTEN onderscheidt hierbij geen acht, maar wel twaalf cultuursferen, namelijk West-Europa, Noord-Amerika, Rusland, Centraal-Azië, China, Japan (met Zuidoost-Azië), Islamitisch Azië, India, Islamitisch Afrika (met Klein-Azië), Oceanië, Latijns-Amerika en Zwart-Afrika. Wezenlijk aan dergelijke cultuursferen, die ook vertakkingen kunnen hebben binnen een andere cultuursfeer (cf. migranten) is dat zij berusten op eenzelfde culturele identiteit, eenzelfde 'wij-gevoel', eenzelfde perspectief vanwaaruit het wereldgebeuren wordt begrepen en geïnterpreteerd.

In een eerste hoofdstuk illustreert de auteur de diepgang, zowel als de relevantie van culturele verschillen. Hij hanteert daartoe het voorbeeld van de Navajo-cultuur die hijzelf met veldonderzoek grondig heeft geanalyseerd. Zo volstaat het niet te poneren dat *iedere* cultuur etnocentrische kentrekken vertoont en dat het normaal is dat een cultuur een zekere identiteit wenst te bewaren. Belangrijker is het te begrijpen hoe opvattingen over de eigen cultuur en 'de andere' een organische samenhang vertonen binnen het geheel van een wereldbeeld en welke implicaties dat heeft voor de manieren waarop andere culturen worden bejegend. Etnocentrisme hoeft immers geen superioriteitsgevoelens, haat of racisme te impliceren, ook al waardeert men voor zichzelf de eigen cultuur, waarbinnen men 'is' op een welbepaalde manier, meer. Een dergelijk 'eng etnocentrisme' lijkt veeleer eigen aan de westerse cultuur waarin 'de ander', het weze op grond van een godsdienstig, het weze op grond van een wetenschappelijk wereldbeeld, bijna vanzelfsprekend minderwaardig wordt geacht en moet worden 'geholpen' om te worden zoals 'wij'. Kerstenings-, beschavings- of ontwikkelingsoffensieven berusten allen op de proselytische gedachte dat de ander iets mist en dat het onze opdracht is de anderen voor onze superieur geachte praktijken en ideeën – desnoods met geweld – te winnen.

PINXTEN zet zich af tegen dit 'mentaal kolonialisme' en de rode draad doorheen *Culturen sterven langzaam* vormt dan ook het volgehouden pleidooi om iedere cultuur, en ieder lid van een cultuur als een gelijkwaardig partner tegemoet te treden en om de bereidheid op te brengen het gezichtspunt van de ander ernstig te nemen en te respecteren door grondig kennis te nemen van de 'culturele intuïties' die binnen een cultuur de wortelprincipes vormen die een samenhang verlenen aan een veelheid al dan niet bewuste inzichten of mechanismen en een veelheid aan disparte fenomenen (p. 37). Een cultuur 'begrijpen' betekent meer dan het zoeken naar ogenschijnlijk herkenbare begrippen of praktijken. Een cultuur vergelijken is meer dan het zoeken naar een verzameling 'bloodless universals'. Vereist zijn een ingesteldheid en een methodologie die in staat zijn om, vanuit een intern perspectief, tussen schijnbaar onsamenvattende observaties verbanden te leggen waarmee weer andere 'feiten' (beter) kunnen begrepen worden.

Daartoe is de cultuurwetenschap een noodzakelijk instrument. PINXTEN is er, gegeven de 'culturalisering' van de wereldverhoudingen, dan ook van overtuigd dat een zogenaamd 'zachte wetenschap' als de cultuurwetenschap in de toekomst een steeds belangrijker rol zal spelen, niet alleen als 'zuivere' maar vooral ook als 'toegepaste' wetenschap.

In het derde hoofdstuk biedt de auteur daarom een summierende schets van de diverse scholen in de antropologie – de empirische, de rationalistische en de psychologische – en wijst hij telkens op hun gebreken, waar het erom gaat het perspectief van de andere, bestudeerde cultuur ten volle te erkennen. Zelf pleit hij voor een vergelijkende cultuurwetenschap die vertrekt van de opzet om intra-culturele intuïties zo goed mogelijk te situeren en te vatten binnen het groter verband van een cultuur. Hij illustreert dit terug aan de hand van het voorbeeld van de verschillende strekkingen en implicaties van ethnocentrische attitudes of vreemdelingenbeelden in diverse culturen.

In het meest uitgebreide, vierde hoofdstuk wil de auteur de meer praktische aspecten van zijn benadering illustreren vanuit een model van intercultureel onderhandelen *binnen* de westerse cultuur tussen autochtonen en allochtonen vanuit de wederzijdse erkenning van partners en hun cultuur als gelijkwaardig. De radicale uniciteit en onvergelykbaarheid van culturen dreigt immers iedere communicatie onmogelijk te maken en (dus) te leiden tot maatschappelijke uitsluiting en onderdrukking van culturele minderheden. Maar ook al is het onmogelijk om culturen als gehele te vergelijken, laat staan te waarderen, dan volgt daar nog niet uit dat een interculturele dialoog omtrent specifieke problemen en conflicten niet mogelijk zou zijn. Centraal staat hierbij de bereidheid om enerzijds een onderhandelingsmodel te ontwikkelen dat geen of een zo gering mogelijke 'bias' bevat ten voordele van westerse opvattingen (hierin ligt volgens de auteur de zwakte van de theorieën van RAIFFA en van FISHER en URY) en om anderzijds een cultuur zo grondig en zo onbevooroordeeld mogelijk af te tasten, alvorens de onderhandelingen beginnen. De deelnemers dienen aldus:

- a. een onderscheid te kunnen maken tussen de mensen en het probleem;
- b. de aandacht te richten op het probleem en niet op de standpunten over het probleem;
- c. naar alternatieven en mogelijke oplossingen te zoeken voor de onderhandelingen; en
- d. problemen niet geïsoleerd maar binnen een geheel te situeren, waarin *alle* partijen deels 'winnen' en deels 'verliezen' (p. 100).

'Onderhandelen' situeert zich, als model, aldus tussen de ideële, en radicaal 'dwangvrije dialoog' van HABERMAS' communicatieve handelingstheorie en de brute machtstrategie waarin de onderhandelingsruimte uitsluitend door machtsfactoren wordt beheerst.

PINXTEN adstrueert zijn benadering van intercultureel onderhandelen over 'het vreemdelingenprobleem' door de 'onderhandelingsruimte' te onderzoeken waarover de betrokken partijen beschikken. Ook de socioloog MARTENS had in *Streven* in 1991 de gedachte ontwikkeld om de politieke arena te ontsluiten voor een 'politieke' dialoog tussen – vertegenwoordigers van – autochtonen en allochtonen, waarbij beide partijen zekere 'goederen' in de onderhandelingen kunnen betrekken. PINXTEN ontwikkelt een 'intercultureel meta-referentiekader' waarin zowel de 'ontwikkelde' van de 'modale' Europeaan als de 'transnationale' van de 'modale' migrant worden onderscheiden en hun resp. posities betreffende (het belang van) territorium, godsdienst, taal en socialisering worden verduidelijkt (p. 126). Dat hierbij vooral de 'modale' Europeaan en de 'modale' migrant en de thema's territorium en godsdienst het meest in conflict met elkaar blijken te staan, zal wel geen verrassing wezen en PINXTEN meent dan ook dat vanuit 'de Europese traditie ... en-

kel een strikte scheiding tussen religie en politiek ... als niet-onderhandelbare uitgangsbasis bij onderhandelingen (kan) worden voorgesteld' (p. 131).

Culturen sterven langzaam is geschreven voor een ruim(er) publiek en doet een poging om de toch wel moeilijke discussie over de betekenis van interculturele variabiliteit toegankelijk te maken. Het boek reikt boeiend en zeer leesbaar maar niet altijd voldoende grondig uitgediept materiaal aan om leerprocessen op gang te brengen omtrent manieren om met anderen samen te leven en om, zonder in een radicaal relativisme te vervallen, de geesten open te trekken voor het standpunt van de andere als andere. Het reikt de lezer een venster aan op de problemen op mondiaal en op de kleine misverstanden op lokaal vlak en op manieren om eraan te wennen dat het westerse gezichtspunt de waarheid, noch de macht per definitie in pacht heeft. Het maakt duidelijk dat de optie voor een 'multiculturele samenleving' een holle slogan dreigt te blijven indien hij niet de bereidheid impliceert om cultuurverschillen en -conflicten ernstig te nemen en om te zoeken naar vormen van interculturele mediatie die de gangbare en herkenbare denkkaders doorbreken en overstijgen.

Koen RAES

Over pluralisme en democratie – Verzuiling en integratie in een multiculturele samenleving, Demeyere, F. (ed.), Brussel, VUB Press, 1993, 159 p.

Mensenrechten – Tussen retoriek en realiteit, Parmentier, S. (ed.), Gent, Mynen Breesch, 1994, 338 p.

N.a.v. het in oktober 1993 te Antwerpen gehouden colloquium 'Verzuiling en integratie in een multiculturele samenleving' is inmiddels onder de redactie van Frank DEMEYERE een reeks bijdragen gebundeld die, m.b.t. de in de titel aangekondigde thematiek, twee aandachtspunten centraal stellen. Enerzijds peilt een eerste reeks artikelen naar het hoe en waarom van de verzuilingsproblematiek. In een tweede reeks bijdragen wordt het integratiebeleid onder de loep genomen. Vernieuwend is het opzet van dit boek. Het wil de relatie verzuiling-integratie in Vlaanderen in kaart brengen. Daartoe behoren vragen als 'verzuilen om te integreren?', of 'bemoeilijkt verzuiling de integratie of, sterker nog, sluit verzuiling integratie uit?'. De bijdragen in de bundel gaan op bovengestelde vragen dieper in en geven – zoals het te verwachten is in een wetenschappelijke publikatie – afwijkende antwoorden. De multi-disciplinaire aanpak van de problematiek – benadering vanuit verschillende invalshoeken (filosofie, sociologie, politicologie en media) – legt verschillen in analyse en strategieën bloot, die hier – binnen het bestek van een summier aankondiging – moeilijk zijn samen te vatten en uitgebreid te commentariëren. We vermelden hier slechts enkele elementen van analyse die in de verschillende bijdragen aan bod komen: de slaagkansen van een moslimzuil (o.m. in 'De katholieke zuil en de integratie van migranten' van J. BILLIET); de situatie van de orthodoxe joodse gemeenschap (i.h.b. in 'Democratie en pluralisme' van L. ABICHT) en het belang van de politieke inspraakmogelijkheden van de migrantengemeenschap (o.m. in 'Naar een lekenstatelijk verzekerde verdraagzaamheid of naar een verzuilde kolonisering van beschouwingen of culturen' van K. RAES).